

Նահարեւոր հաստատութիւն կհամարուի մեր բժականդիր պարոններուն միւս բազմութիւ անհեռատես ու թշնամահան առարկութեանց համար ի մասին դասագրոց, ուսուցչաց այլովքն հանդերձ՝ ի կարծոյ կպատասխանեմք նոյն բանը, ինչ որ յառաջագոյն եւս ասած եմք՝ թէ որ եւ է հաստատութիւն անբտագիւտ կարգաւորութիւն ձեռք ձգելու համար՝ ժամանակի եւ փորձոյ կարօտ է, եւ թէ բարի գործոյ յառաջատութեան համար արգարեւ շոտարակը կարգարացնէ միջոցները. բայց կխնդրեմք նոյն վատ մտքով չբնութենել այս խօսքը, որով մէջ բերած է զայն Մշակը իւր թերթին մէջ եկեղեցականները պախարակելու համար:

Մեր կուզեմք ըսել, թէ ազգը առ այժմ՝ Ս. Եջմիածնի տկար միջոցներու եւ արդեանց նկատմամբ ներողամիտ պիտի լինի, գիտնալով որ նպատակը բարի է եւ ի ժամանակին միջոցները եւ արդիւնքը աւելնալով՝ Ազգի եւ Եկեղեցւոյ արդար ակնկալութիւնը կը պսակէ, որոց ճշմարիտ օգտին եւ յառաջադիմութեան փափաքող է նաեւ

Հ Ա Յ Կ Ո Ր Գ Ի Ն .

Հետեւեալ ուշադրութեան արժանի յօդուածը խնդրուեցաւ ամսագրոյս մէջ եւս ամփոփել՝ որ Արմաշու Ս. Վանուց Յոյ՝ ամսագրոյ Սոցստոսի թերթում հրատարակուած էր:

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՅ

ՀԱՅՆՐԻՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՐԳԸ

Ե Ի Ր Ո Պ Ա Յ Ի Ո Յ Մ Է Ձ .

Տասն եւ վեցերորդ դարէն սկսեալ՝ երբ բողոքականք ըսել սկսան՝ թէ ամեն մարդ իւր հաւատքը անմիջապէս սուրբ գրքէն սորվելու է, իբրեւ իրենց այս սկզբանը հետեւութիւն մը սկսան սուրբ գիրքը աշխարհաբար եւ առհասարակ ամեն մարդու հասկնալու զանազան լեզուներու թարգմանել: Սա սկզբունքն ալ ունէին՝ որ մարդ հաւատքը անմիջապէս Աստուծմէ սորվելու է, դուրսէն մարդ մտնելու չէ. ուստի հայրապետաց եւ նախնեաց վկայութիւնը չէին ընդուներ, հետեւաբար անոնց թարգմանած սուրբ գիրքն ալ ասոնց ընդունելի չըլլալով՝ անմիջապէս այն լեզուէն կթարգմանէին՝ որով որ սկիզբէն գրուեցան, այս ինքն, Հին Կտակարանը՝ երբայականէն, եւ Նոր Կտակարանը՝ յունարէնէն:

Այս գործերնին անպատեհութիւն մ՝ ունէր. իրենց մարդոցը պիտի համոզէին՝ որ հաւատք սորվելու համար Աստուծոյ, եւ հաւատքը սորվել ուզող մարդուն մէջ տեղը օտար մէկը մտնելու չէ: Ասոր մէկ հետեւութիւնն այս էր՝ որ սուրբ գիրքը բոլորովին ձեռքէ

ձգելու եւ սպասելու է՝ որ Աստուած ինքնին իւրաքանչիւր մարդոց զատ զատ երեւի եւ զանոնք հաւատքի մէջ կրթէ: Վասն զի սուրբ գիրքը գրող մարգարէները եւ առաքեալները եւ աւետարանիչները մարդ էին եւ ոչ աստուած, եւ Աստուծոյ խօսքերը գրելովնին՝ Աստուծոյ եւ մարդոց մէջ մտած եղան, որ բողոքականաց սկզբանը հետ չըմխարանիր: Ասոր համար Գերմանացի եւ ուրիշ բողոքականներէն տրամաբանութեան վարժ եղող անձինք սկզբունքէ հետեւութիւն հանելով՝ սուրբ գիրքն այս նպատակին, այս ինքն, հաւատք սորվելու համար կարգալը բոլորովն մերժեցին, լոկ իբրեւ պատմական, բարոյական եւ քերթողական գիրք մը կրկարգան. իսկ հաւատոյ ուսման համար իրենց մտածութենէն եւ խելաց դատումէն զատ բան մը չըմնար, զոր իրենց իբրեւ անմիջապէս Աստուծմէ ներշնչուած կրսեպեն, եւ ասոնք են գաղղիներէն անհոյսոսք ըսուածները՝ զոր մենք կրնա՛ք մասնաւ ըսաւով հասկացնել:

Ուրիշներ տրամաբանութիւննին ճիշդ չըբանեցուցին: Ննթադրեցին՝ որ մարգարէները, առաքեալներն եւ աւետարանիչները ինչ որ աստուածային ներշնչութեամբ սորվեցան՝ նոյնը գրեցին ամենայն հաւատարմութեամբ. ուստի անոնց գրածը հաւատոյ կանոն ըլլալու բաւական սեպեցին այս պայմանով՝ որ անմիջապէս իրենց հետ խօսող՝ այն սուրբ գրոց հեղինակներն ըլլան. թարգմաններու մէջ մտնելուն անպահօվութիւն չունէին, կասկածելի կրսեպէին:

Ասոր ալ հետեւութիւնն այն էր՝ որ հաւատք սորվելու համար պէտք է երբայերէն եւ յունարէն լեզուները սորվիլ, եւ սուրբ գրոց սկզբնագիրը կարգալ: Ուրիշ լեզուներու թարգմանուած սուրբ գիրք կարգալով՝ սովորած հաւատքին ճշմարտութիւնները կասկածելի կրսեպէին. որովհետեւ անմիջապէս աստուածային ներշնչութեամբ ճշմարտութիւն սորվեցնող առաքելոց եւ մարգարէից գրածը եւ խօսածը չէր հասկցածնին. մէջ տեղը օտար մարդիկ մտած էին, այս ինքն, թարգմանիչները: Այս խօսքին հետեւութիւնը ծանր էր եւ շատ հեռին կերթար: Որովհետեւ առանց հաւատոյ անհնար է հաճոյ լինել Աստուծոյ եւ Աստուծոյ հաճոյ չեղողը փրկութեան չըհասնիր. անոր համար պէտք եղած հաւատքն ալ ճշմարիտ ըլլալու է եւ ոչ սուտ. եւ ճշմարիտ հաւատքը մարգարէք Ներայեցւոց լեզուով եւ առաքեալք յունարէն գրեցին. ուրիշ լեզուներու թարգմանուածներուն ճշգրտութիւնը եւ հաւատարմութիւնը, հետեւաբար ասոնցմէ սորված հաւատքին ճշմարտութիւնը կասկածելի է: Ուստի յաւիտենական փրկութեան հասնելու մարդը հարկաւ Ներայերէն եւ Յունարէն գիտնալու է: Չեմք գիտեր՝ թէ մեր մէջ իբրեւ քարոզիչ պտտող բողոքականք այս ըսածս կրնդունին արդեօք, եւ եթէ չեն ընդունիր, ի՞նչպէս կրնան մերժելու իրաւունք գտնել առանց ուրանալու իրենց աղանդոյն գլխաւոր սկզբունքը՝ որոյ վրայ կայացած է հաւատքնին:

Ասոր հոգ չընելով, եւ այս ցցուցած անժխտելի հետեւութիւննիս իրենց մոլորութեան աշակերտեալներուն ահանջէն հեռի պահելով՝ միայն անոր հոգ տանել կըցուցնեն՝ որ սուրբ գիրքը անոնց հասկնալու լեզուներուն թարգմանեն, ոչ թէ հին ժամանակներէ ի վեր մէջերնին գտնուած եւ յարգոյ սեպուած գրաբարէն, զոր օրինակ, Հայոց համար երանելի Թարգմանչաց գրաբար թարգմանածէն, եւ Յունաց համար՝ Հին Կտակարանի Եօթանասնից թարգմանութենէն, որ Հրեայ գիտունները թարգմանեցին Փրկչէն երկու հարիւր տարւոյ չափ առաջ, (Նոր Կտակարանի շատ գրքերուն, եւ գրեթէ ամենուն ալ բնագիրը Յունարէն է *), այլ սկզբնագիր Եբրայականէն, եւ Յունականէն: Այն մարդոց համար՝ որ սորված են թէ Աստուծոյ եւ մարդոց մէջ օտար մարդ մտնելու չէ, մեզի անհասկնալի է՝ թէ ի՞նչպէս այս նոր թարգմանութիւնները կընդունին: Արովհետեւ ասով կստիպուին ըսելու՝ թէ այս նոր թարգմանիչները կամ աստուած են, կամ մարգարէ կամ առաքեալ: Այս խորհրդածութիւնս բաւական է բողոքական ազանդոց հետեւողներուն իրենց խելքը բանեցնելու՝ որքան զօրութիւն ունենալը գիտնալու: Մենք ուրիշ խնդիր մը ձեռք առնեմք:

Հայագգի ողջամիտ անձինք՝ որ ըստ բաւականին կը հասկնան սուրբ գրոց հին

(*) Մատթէոսի Աւետարանը և սրբոյն Պողոսի առ Եբրայեցիս թուղթը Աբրայեցւոց լեզուաւ գրուած են կըստի:

գրաբար թարգմանութեան լեզուն, նոր թարգմանութեանց հինէն տարբերութիւնները տեսնելով, կը հարցնեն իրենց մոլորեալ եղբայրներուն՝ թէ այս տարբերութեան պատճառն ինչ է. եւ թէ մեր երանաշնորհ Թարգմանիչք Յունաց այն ժամանակի լեզուն արդի թարգմանչաց չափ չէլին գիտեր, անոնք՝ որ առաջուց գիտցածնին բաւական չըսեպելով՝ Աթէնք, Աղեքսանդրիա եւ Կոստանդնուպօլիս գացին նոյն լեզուին հիմնական տեղեկութիւն ստանալու համար (Խորեն. Գ. 62). կամ թէ խարդախութեամբ թարգմանեցին: Այս հարցումն առանց պատասխանելոյ՝ բուն իսկ մոլորութեան քարոզիչներուն հասաւ, որոնք պատասխան հրատարակեցին՝ թէ Հայերէն գրաբար թարգմանութիւնը աղէկ չէ: Այս ըսողները այնպիսի մարդիկ էին՝ որոց Հայերէն գրաբար լեզուն աղէկ հասկնալնուն վիայ պէտք էր, ապացոյց տալու էին. բայց ճշգիւ խօսել ուզելով՝ իրենց ամեն ըսածը իբրեւ անսուտ պատգամ կը ցուցնելու համար այսքան խորունկ մտածելու հարկ չըկար. այս նոր թարգմանները իրենց հետեւողաց առջեւ ամենիմաստ մարդիկ էին: Կոյր մարդը իրեն առաջնորդողին կոյր ըլլալը կամ երթալիք տեղւոյն ճամբան չըգիտնալը չըկրնար գուշակել. եթէ իւր անհիմն կարծեացը վստահելով՝ առաջնորդողին կոյր ըլլալը խմացնողին չըհաւատայ՝ իւր անձնահաճ կամակորութեան պատիժը կըկրէ:

Ձարմանքն այն է՝ որ Հայերէն հին թարգմանութեան հմուտ եղող Եւրո-

պայցի իմաստուն անձինք միաբան են այս թարգմանութեանս առաւելապէս հաւնելու, որով ասոր չըհաւնող նոր թարգմաններուն՝ իրենց չըհասկցած բանին վրայ դատաստան ընելու եւ վճիռ տալու ձեռնհաս անձինք չըլլալնին կըհասկցուի: Հայերէն Աստուածաշնչին վրայ եւրոպացւոց վկայութիւնները ժողոված է Հայ մատենագիր մը, Նահան Զրպետեան, Ասիոյ հին պատմութեանց հետազօտութեան գրքին մէջ, զոր Սէն Մարգէն իմաստուն հայերէնագէտ անձին հետ յօրինեց եւ Բարիզ տպեց 1806 ին: Այս գրքին քսան եւ մէկերորդ գլուխն է այս վկայութիւնները պարունակողը, զոր ամբողջ կըթարգմանենք այս տեղ:

« Հայ գրականութեան մէջ գանձ մը կայ՝ որ բոլոր քրիստոնէից կըվերաբերի, եւ պէտք է անկա ճանչցընել: Առտի այս պատմական տեղեկութիւնները լրմնցնելէ առաջ՝ *) Հայերէն Աստուածաշունչին վրայ քիչ մը բան գրեմք, որ քրիստոնէայ ազգաց բարուց կանոնադիր եւ հաւատոյ հաստատութիւն տրւող պատուական օրինագիրքն է: Թարգմանութեանց տարբերութիւնը շատ մը կարծիքներու տեղի տուաւ, որոնք՝ կարճ խօսիլ ուզելով, կրօնից յառաջադիմութեան նկատմամբ ամենն ալ անօգուտ են, եւ այնպիսի ծանր գթուարութեանց

(*) Ինչպէս որ գրքին անունը կըցուցնէ Ասիական ազգաց հին պատմութիւնները կըհետազօտէ, որոց կարգը Հայոց պատմութեան վրայ ալ բաւական բաներ խօսած է, և այս տեղ ակնարկածը տառեր են:

պատճառ եղած են՝ որ երբէք պիտի չըծագէին թէ որ օրինակողներուն անհոգութիւնը չըլլար:

« Հին եւ Նոր Կտակարանաց Հայերէն թարգմանութիւնը իր հնութեամբն եւ ճշդութեամբ եւ պերճախօսութեամբը՝ ճանչցուած ամեն թարգմանութիւններէն գերազանց է: Տեսնող իմաստնոց պատմածին նայելով՝ ասիկայ աստուածային պարգեւ մ' է աւելի՛ քան մարդոց գործ: Այս թարգմանութեան արժէքը կրնայ հասկցուիլ քրիստոնէայ ժողովրդեան սուրբ գրոց տուած կարեւորութեանը նայելով:

« Համոզուելով՝ որ այս գրաւորական նիւթոյս վրայ տալու տեղեկութիւննիս կարդացողը գոհ կըլլայ՝ թարգմանութեանը վրայ քանի մի պատմական հրամտութիւններ պիտի տամք, եւ վերջին դարերու իմաստուններուն եւ հայասէրներուն դատումները մէջ պիտի բերեմք: Հայոց թագաւորը եւ ազգը քրիստոնէայ եղան չորրորդ դարուն ըսկիզբը(°) այս նորածին եկեղեցին քիչ ժամանակի մէջ իր նախանձաւորութեան եւ իր դարձին անկեղծութեան ապացոյցները տուաւ: Հայերը Յունարէն, Եբրայերէն, Ասորերէն եւ Քաղդէարէն լեզուներէն՝ քրիստոնէական կրօնից հետ ուղղակի կամ անուղղակի յարաբերութիւն ունեցող գրքերը իրենց լեզուին թարգմանելու ձեռք զարկին: Հայերը կոյր կրօնամուտութեան յուզմանցը չըհետեւելէ զատ՝ որուն կամ կուսակից ըլլալու կամ մեռնելու է, ցցուցին՝ որ իրենց կրօնատիրութիւնը՝ նոյն կրօնքն ընդունող ուրիշ արեւե-

լեան աղգաց կրօնասիրութենէն աւելի լուսաւորեալ է: Երբ Յոյնք, եգիպտացիք եւ Ասորիք հեթանոսաց գրքերը կարգելէին եւ կայրէին, Հայք ընդհակառակն ամեն կրօնքի իմաստնոց գրաւոր աշխատութիւնները յաջողուած ով ձեռք կը ձգէին, եւ ասոնց լաւագոյնները կը թարգմանէին: Գրագիտութեան մասին այս աղգին ունեցած ճաշակը օրէ օր աւելի զարգացաւ: Հայերէնի թարգմանուած շատ հին գրքեր, ինչպէս են Հովնատի վեցսոսնեայ քոտանաւորի թարգմանութիւնը, Եւսեբի՝ որ Յունարէն եւ Նատիներէն հիմակուան գանուածներէն աւելի կատարեալ է, եւ ուրիշ շատ մը պատմութեան, փիլիսոփայութեան, բժշկութեան, աստղագիտութեան եւ բարոյագիտութեան պատուական մատեններ ասոր ապացոյց են:

« Նախնական քրիստոնէութեան այս իմաստունները մասնաւոր խնամով՝ Եօթանասնից թարգմանութեան հնագոյն եւ ճիշդ օրինակը գանելու ետեւէ եղան, որ այն ժամանակներն ալ Եբրայականէն աւելի շխտակ եւ յարգի սեպուած էր:

« Հայերն ալ Պարսիկներուն պէս հեթանոսութեան ատենը Կէպրերուն *) այբբենական նշանագրերը կը գործա-

(*) Կէպր՝ այն կոպտաշտ Պարսիկներն էին՝ որ կօզը կը պաշտէին իբրև աստուած: Այս բանին աւելուածն է՝ Կէպր բառը Այս տեսակ կոպտաշտութեան հետևողները՝ իրենց կրօնը Պարսկաստանէն բնաջնջ եղած ատենը Հնդկաց երկիրը գաղթեցին, և մինչև հիմա հոն կը գտնուին կըսեն:

ծէին, որ քսան եւ ինն բաղաձայն գրերէ կը բաղկանար առանց ձայնաւորի, ինչպէս որ մինչեւ հիմայ արեւելեան ուրիշ աղգաց մէջ կը տեսնուի: Բայց քրիստոնէութիւնը այս երկրին մէջ հաստատուած ատենէն սկսան սուրբ գրոց համար Յունաց կամ Ասորոց գրքերը գործածել՝ կրօնից պատճառաւ այս աղգաց հետ աւելի սերտ յարաբերութիւն ունենալուն համար: Բայց Յունաց եւ Ասորոց գրքերը Հայերէն բառերուն ճիշտ արտասանութեանը բաւական չէին: Հին այբուբեննին ձայնաւոր գիր չունենալով եւ շատ մը կէտեր եւ ստորակէտեր ունենալով՝ որ ձայնաւորներուն պակասը լեցնելու պիտի ծառայէին, արդէն չէր գործածուեր եւ բոլորովին խափանուած էր: Առաջ մտածեցին՝ որ նոր գիր հնարեն, բայց այսպիսի բան մը հաստատութիւն գտնելու համար մեծամեծ արգելքներու պիտի պատահէր. ուստի հին գրերուն գործածութիւնը աւելի պատշաճ տեսան. միայն գրելու ատեննին ըլլալիք գփուարութեանց առջեւն առնելու եւ բառերուն ճիշդ նշանակութիւնը պահելու համար մինակ պակասած ձայնաւորները հնարելու եղան. եւ այս եղաւ (համայն) Հայոց քրիստոնէայ ըլլալէն 104 տարի ետքը՝ Փրկչի թուականութեան 406 թուին, որ բաղմարգիւն գիանական մը Մեսրոպ անուն՝ թագաւորին եւ Հայոց Մեծին Իսահակայ Կաթողիկոսին հրամանաւ հնարեց եօթն ձայնաւոր գրերը, եւ մինչեւ այն ատենը մնացածներուն հետ մէկտեղ երեսուն եւ վեց հատ Հայոց գրերը գործածութեան մէջ մտցուց:

ինչպէս որ է մինչեւ հիմայ: Նոյն ատենները հասարակաց դպրոցներ ալ բացաւ Հայաստանի քաղաքներուն եւ գիւղերուն մէջ: որպէս զի այն կողմերու բնակչաց ամենուն ալ նոյն գրերուն գործածութիւնը սորվեցնէ: Այս գրաւորական յեղափոխութիւնը ազգային ոգւոյն գրգիւ մը տուաւ, եւ սրբազան ու արտաքին գրադիտութիւնը կենդանացոյց ազգին մէջ:

«Մեծն Իսահակ՝ Մեծին Ներսիսի արժանաւոր զաւակն ու յաջորդը, որ 50 տարի կաթուղիկոսութիւն քրաւ, այն ատենուան ամենէն իմաստուն մէկըն էր. նախնեաց փիլիսոփայութիւնը եւ եկեղեցական գլխաւթիւնները, եւ Յունաց, Ասորաց ու Պարսից լեզուները շատ ազէկ գիտէր: Այբուբենից գրերը կարգի դնելէն ետքը, յունական Եօթանասնից թարգմանութենէն առնուած Ասորերէն Աստուածաշունչը Հայերէնի թարգմանելու պարապեցաւ, զոր 411 թուականին ատենները լմնցուց: Բայց այս պատկառելի անձը՝ որ իր անձնական աշխատութիւնը հասարակաց օգուտէն վեր սեպել տուող ինքնասիրութիւնը չէր իրեն առաջնորդ բռնածը, հասկնալով որ իրեն գործածած Ասորերէն բնագիրը անկատար թարգմանութիւններէ օրինակուած եւ անսնց վրայ սրբազրուած էր, Եօթանասնից Յունարէն թարգմանութեան աւելի ճիշդ եւ աւելի հին քանի մի օրինակներ գտնելու համար ամեն կարելի խուզարկութիւններն քրաւ եւ ասոր համար 420 թուին ատենները Մեսրոպ վարդապետը Կոստանդնուպոլսոյ

Ատտիկոս պատրիարքին զրկեց: Յունական եկեղեցւոյ այս Եպիսկոպոսապետը Մեծին Իսահակայ քրած խնդիրը շուտ մը կատարել չըկրնալով, ինչպէս որ կը պահանջէր թէ՛ ուղուածին կարեւորութիւնը եւ թէ՛ ուղողին անձնական արժանիքը, անոր ըսել տուաւ՝ որ խնդիրը կատարելու ետեւէ է, եւ զինքը կատարելապէս գոհ ընելու համար պէտք եղած ամեն խուզարկութիւնները պիտի ընէ:

«Իսահակ 426 թուին իւր խնդիրը նորագեց Ատտիկոսի յաջորդող Աիսիննիոս պատրիարքին գրելով, եւ նոյն ատենը քառասուն ալ երիտասարդ խորհեց Եղեսիա, Աղեքսանդրիա, Կոստանդնուպոլիս եւ Աթէնք, որ գիտութիւններ եւ լեզուներ սորվին, եւ սրբազան եւ արտաքին ընտիր գրքեր բերեն իրենց հայրենիքը:

«Ղեւոնդ, Եղնիկ եւ Կորիւն եւ ուրիշ քանի մ' իմաստուն անձինք՝ որ Մեծին Իսահակայ հրամանաւ Յունաց մայրաքաղաքը կրկենային, իրենց ազգին գործերը հոգալու եւ գրաւոր յիշատակարաններ ժողովելու համար, 432 թուին նոյն իսկ Մաքսիմիանոս պատրիարքին ձեռօքը՝ Աստուածաշունչի Եօթանասնից Յունարէն թարգմանութեան շատ պատուական եւ շատ հին մէկ օրինակն ստացան Եփեսոսի տիեզերական ժողովոյն կանոնաց հետ մէկ տեղ: Յիշեալ պատրիարքը Իսահակ Կաթուղիկոսին կըգրէր՝ թէ շատ անգամ կրկնած խնդիրը վերջապէս կատարելապէս գլուխ հանելու ձեռնհաս ըլլալուն վրայ շատ գոհ եւ ուրախ է, եւ

յիշեալ տիեզերական ժողովոյն վճռոցը վրայ տեղեկութիւն տալով կրսէ՝ որ Նեստորի հերետիկոսութիւնը Հայաստան չըմտցնելու մեծ հոգ տանի:

«Իսահակ եւ Մեսրոպ այսպէս պատուական գլխտի մը վրայ շատ ուրախ եւ գոհ ըլլալով՝ փափաքածնին ձեռք ձգածնուն պէս Հին Կտակարանը նորէն թարգմանելու սկսան 435 ին, Կոստանդնուպօլսէն խրկուած օրինակէն, զոր ծայրէ ի ծայր լմնցուցին ¹⁾: Ետքը Նոր Կտակարանն ալ հին եւ մաքուր Յունարէն օրինակէ մը նորէն թարգմանեցին ²⁾:

«Այնուհետեւ Հայք ուրիշ թարգմանութիւն չունեցան. ասիկայ միշտ մաքուր եւ անարատ մնաց, ո՛չ բան պակսեց մէջը, ո՛չ աւելցաւ եւ ո՛չ սրբազրուեցաւ ³⁾: Փոխուած ալ չէ բը-

(1) Սուրբ Գրոց Հին Կտակարանի մասը երկու անգամ թարգմանուած ըլլալուն նշանը մինչև հիմա մնացած է Սաղմոսի ութը կանոններուն վերջը գրուած ինն կտոր օրհնութիւններուն և հարցի փոխին վրայ, որ հին Կտակարանի զբոքերէն առնուած են, բայց Սաղմոսին մէջինները ասոնց հետ բաղդատելով կրտսնէ՝ որ թէպէտ իմաստը նոյն է, բայց շարագրութիւնը տարբեր է:

(2) Նոր Կտակարանն ալ երկու անգամ թարգմանուած ըլլալուն նշանը կրտսնեմք՝ սուրբ Աստուածածնի յօրինած օրհնարանութեանը վրայ՝ որ Մեծ-Գրոցէ բառով կսկսի և Ղուկասու Աւետարանին մէջ գրուածն ու ժամադրքին մէջինը շարագրութեան տարբերութիւն ունին:

(3) Այս տեղ ըսած սրբագրութիւնը պատահած առաւստիները ուղղելու կամ մոռացմամբ դուրս ձգուած քանի մը բառ կամ հա-

նաւ, ինչպէս որ ուրիշ ամեն թարգմանութիւններու պատահած է այսպիսի փոփոխութիւն, իսկ Հայերէնը փոխուելիք ալ չունի: . . . Եօթանասնից Յոյն բնագիրը երեւելի փոփոխութիւններ ունեցաւ. իսկ Հայերը՝ որ Յունաց հետ ունեցած հարորդակցութիւննին կտրած էին, իրենց հին թարգմանութիւնը անփոփոխ եւ անայլայլելի պահեցին:

«Հայք միշտ Ասորիները կարհամարհեն. եւ ասիկայ մէկ պատճառ մ՝ եղած է Ասորուց Աստուածաշունչին մէջ մտած փոփոխութիւնները հայերէնին մէջ տեղի չունենալու: Տեղեաց շատ հեռի ըլլալը, սովորութեանց եւ կարծեաց եւ լեզուաց այլեւայլութիւնը եւ երկար ժամանակէ ի վեր լատին եւ Հայ եկեղեցեաց մէջ տիրած տարբերութիւնները՝ Հայոց Աստուածաշունչը՝ լատին թարգմանութիւնը ազաւաղող բազմաթիւ սխալներէն եւ անհամ զրուցուածքներէն ազատ պահած են: Հայաստան՝ հարիւրաւոր տարիներէ ի վեր ուրիշ քրիստոնեայ ազգերէն զատուած ըլլալով՝ մինչեւ մեր օրերը իր նախնական մաքրութեան մէջ պահած է իր Աստուածաշունչը, ինչպէս որ նախնի եկեղեցւոյ սովորութիւններն ու բարե-

տուած մը տեղը բերելու համար չէ, որոնք ամեն ատեն կըլլան և պէտք է որ ըլլան, այլ խօսքին միտքը փոխելու համար եղած սրբագրութիւնն է, ինչպէս որ ըրին սուրբ գիրքը իրենց լեզուին թարգմանող բողոքականք, որոց վրայ ասկէ յառաջ տեղեկութիւն տուած եմք՝ այն թարգմանութեանց նոյն իսկ բողոքականաց մէջ ունեցած յարգին վրայ խօսելով:

կարգութիւնները: Եւ այսպէս այն երկիրը՝ ուր պատսպարեալ մնացին մարդկային ազգին ջրհեղեղէն ազատած մընացորդները, եւ երկրորդ արարչագործութեան տարերքը զարգացան, պէտք էր՝ որ երկնից երկրի հետ հաստատած նոր ուխտին եւ այս նոր մարդոց եղած խոստմանց հաստատագոյն սրբազան արձանագրութիւնները եւ անոնց տըրուած օրինաց պատճէնը այն տեղ անեղծ պահուած ըլլայ:

« Հայերէն թարգմանութիւնը իրեն՝ յատուկ քանի մի հանգամանք ունի որով ուրիշ ամեն թարգմանութիւններէն կը տարբերի: Առաջին՝ շատ հին է, որով բազմադիմի կարծեաց, մեկնութեանց, դիմախօսութեանց եւ մոլորութեանց աեղի տուող այլ եւ այլ կերպ ընթերցուածոց բազմութենէն ազատ մնացած է *): Այս մոլորութիւնները

(*) Այս խօսքը այն մտքով ըսուած չըհասկցուի, որպէս թէ Հայերէն օրինակներու մէջ իրարմէ տարբեր ընթերցուածներ չեն կրնար մանկ: Այն ըսել կուզէ՝ որ թարգմանութիւնը հին ըլլալով՝ բնապէս անոր բնազիր բռնուած օրինակը այն ատենուամ հնագոյնը կըլլայ: Եւ որովհետեւ Հայ թարգմանութիւնը հինգերորդ դարուն կէսէն առաջ է ինչպէս որ տեսնուք, այն ատենը զիրք մը հին սեպուելու համար երկու կամ երեք հարիւր տարի առաջ գրուած ըլլալը բաւական չէր: Եւ այսպէս նոր Ատակարանի համար մեր երանաշնորհ թարգմանչաց ձեռքի բնազիրը առաքելոց ժամանակին խիստ մօտ ատեն զրուած կըլլայ, որով մէջը եթէ իր բնազրէն տարբերութիւն ալ կայ, շատ չեկրնար ըլլալ: Նոյն համեմատութեամբ հասկնալու է Հին Ատակարանին Եօթանասնից թարգմանութեան համար ալ:

եւ իրարու հակառակ կարծիքները իրաւացի պատիժ են անոնց՝ որ այս օրինաց եւ կրօնից եւ բարուց աւանդապահն եղող սուրբ տապանակին ձեռք դպցնելու յանդգնեցան: Մենք հոս Հայերէն թարգմանութեան փոփոխութիւնները քիչ ըլլալուն, եւ ուրիշ թարգմանութեանց մէջ մտած սխալները անով ուղղելն ալ կարելի ըլլալուն քանի մը օրինակներ գնեմք:

« Հայերէն Աստուածաշունչին մէջ (Ծնն. Ա. 27.) գրուած է. « Եւ արար Աստուած զմարդն ի պատկեր իւր, ըստ պատկերի Աստուծոյ արար զնա »: Հիմակուան գործածուած Յունական օրինակներուն մէջ եւրոպէացի խօսքը բառերը չըկան, թէպէտ Հայերէնին եւ Վուլկագա ըսուած Լատին թարգմանութեան մէջ կան *): Դատաւորաց գրքին (Ե. 6) Հայ թարգմանութիւնը կըսէ. « Եւ եղեւ թիւ ամենեցուն՝ որ լափեցին ձեռամբ եւ լեղուով իւրեանց »: Արդ՝ սուրբն Օգոստինոս (Խնդիր 27) Յունական հին թարգմանութեան մէջ ալ ասանկ գրուած ըլլալուն կըվկայէ. իսկ հիմակուան Յունարէնը կըսէ. « Եւ բոլորս ի ձեռքս լեղուով իւրեանց »:

(*) Գուցէ անանկ կարծուի՝ թէ Հայերէնին մէջ՝ կրկնաբանութիւն է, բայց մենք ուրիշ կերպ կըհասկնամք: Արդին Աստուած՝ որ թէպէտ ի Հօրէ և ի Հոգոյն սրբոյ տարբեր է անձամբ, բայց ըստ էութեան, գոյութեան և աստուածութեան՝ ճշմարիտ Աստուած է, ըստ մարդկութեան պատկեր ալ ունի: Եւ որպէս զի մարդս այս պատկերին նման ստեղծուած չըհասկցուի, Աստուած Մովսէս մարգարէին զրչաւ խօսքին բուն իմաստը հասկցուցած է:

Առաջին Թագաւորաց (ԻԵ, 2) մինակ հայերէն թարգմանութիւնը կրսէ. «Եւ յարեաւ Գաւիթ եւ էջ յանապատն Մառնայ»: Աւրիշ ամեն թարգմանութիւնները գրած են. «էջ յանապատն Փառան»: Այս Փառան բառը սխալ ըլլալը յայտնի է թէ՛ սուրբ գրոց աշխարհագրութեանէն, եւ թէ՛ նոյն իսկ բնագրէն, որ նոյն տունին մէջ՝ եւ այս խօսքէն անմիջապէս ետքը կը յարէ. «Եւ էր այր մի ի Մառն»:

«Մատթէոսի աւետարանին հայ թարգմանութիւնը (ԻԵ, 17) այսպէս գրուած է. «Զո՞ կամկը յերկուց աստի, զի արձակեցից ձեզ. զՅեսու Բարաբբս՝ եթէ ըզՅիսուս զանուանեալն Քրիստոս»: Յեսու բառը հայերէնէն զատուրիշ մէկ լեզուի աւետարանէն մէջ ալ չըկայ. բայց Արոգինէս (ՃԳ՝ ԻԵ, էբ. 36. «Գ. Փ. 1522) կը վստահացնէ որ հին օրինակաց մէջ այս բառս կայ եղեր *):

«Ամեն թարգմանութեանց մէջ Գործք Առաքելոցի վեցերորդ գլխոյն իններորդ համարը այսպէս գրուած է. «Եւ յարեան ի ժողովրդեանէն՝ որ կոչէր աղատագրելոց»: Իսկ հայերէնին մէջ այս «աղատագրելոց բառին տեղը լեւեացոց գրուած է. եւ նոյն Գործք Առաքելոցին մէջէն հաստատութեամբ գիտցուած է՝ (Բ. 10) թէ այն ատենը Լիբիա գաւա-

ռը շատ հրեայներ կային: Իսկ «աղատագրելոց» հրեայներուն ո՞վ ըլլալը մինչեւ հիմա գիտցուած չէ: Ասոր համար Միլիոս եւ Ռօլան եւ Սէնսէլ առանց տարակուսելու կրսեն՝ որ չէ թէ «աղատագրելոց» այլ լեւեացոց ըլլալու է:

«Առաջին Կորնթացոց Ժ գլխոյն 8 համարը ամեն թարգմանութիւն այսպէս կը գրեն. «Անկան ի միում աւուր քսան եւ երեք հազարք»: Իսկ հայերէն թարգմանութեան մէջ գրուած է քսան եւ չորք հազարք: Այս թուոյն ուղիղ ըլլալը ամենեւին երկբայութիւն չը վերջնէր. քանզի յայտնի է՝ որ առարեան այս խօսքով Թուոց գրքին ԻԵ գլխոյ 9 համարին պատմածը կակնարկէ, ուր քսան եւ չորս հազար գրուած է: Աւրեմըն թարգմանութիւնները ամենն ալ սխալ են. ուստի հայերէն սուրբ գրոց թարգմանութիւնը ուրիշներուն սխալը ասով ուղղելու է *):

(ՍՆԳԵՆԸ Է ԵԿԳԳԳՅՆ՝)

(*) Գրուածոյս իմաստուն հեղինակներուն այս տեղ նշանակածներէն զատ մէկ հատ մ'ալ մենք աւելցնեմք, որուն կարեորութիւնը վերոգրեալներէն վար չը մնար: Գանիէյի մարգարէութեան Թ գլխոյն 26 համարը հայերէնին մէջ այսպէս թարգմանած է. «Գաղարեցուցէ զսեղանս եւ զպատարօզս, և մինչև ի ծայրս անկեանն ապականութիւն»: Այժմեան յունարէն թարգմանութիւնն է. «Եղիցի ի տաճարն պղծութիւն ապականութեան»: Իմաստուն մեկնիչներ՝ որ՝ հայերէն չը գիտէին, այս խօսքին հարադատութենէն կասկածելով՝ երբայական բնագրին հետ բաղդատեցին, և տարբերութիւն գտնելով երկուքին մէջ՝ գուշակեցին որ յունարէնին մէջ տառասխալ մտած է, և խօսքին իմաստէն յայտնի չըլլալով՝ նոյն սխալը

(*) Արոգինէսի այս խօսքը՝ զոր մեր հեղինակը անորոշ կերպով մը ցցուցած է, որ գրքին մէջ կամ քանի՛րորդ հատորին 36 երեսն ըլլալը չը նշանակելով, և ճառին ալ թուահամարը սխալ գնելով, կըզանուի Արոգինէսի Մատթէոսի մեկնութեան Ժ երրորդ ճառին մէջ: